

Het vijandbeeld van de Vlaamse soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog¹

Augustus 1914, de Eerste Wereldoorlog is een feit. Voor het eerst stonden miljoenen burgers als soldaten tegenover elkaar in een strijd die later de boeken in zou gaan als een van de grootste slachtpartijen uit de geschiedenis. Hoewel de oorlog werd uitgevochten door gewone mensen, had de geschiedschrijving lange tijd alleen maar aandacht voor de feiten en de grote gebeurtenissen. Daardoor werd de mentaliteitsgeschiedenis, die de gevoelens en de beweegredenen van de soldaten onderzocht, vaak verwaarloosd. Recent kwam daar verandering in en verscheen een aantal publicaties die beschrijven hoe de Belgische frontsoldaten zich voelden en wat ze juist dachten.²

In navolgend artikel zal nu een poging ondernomen worden om speciaal de opinies van de Vlaamse soldaten over de vijand, het Tweede Duitse Keizerrijk, te beschrijven. Een algemeen beeld daarover schetsen is niet eenvoudig. Opinievorming gebeurt door middel van een selectie van feiten en vooroordelen die gebaseerd zijn op gegevens uit verschillende informatiekanaalen, zoals de media, (reis)verhalen of culturele interacties. Deze selectie is per definitie subjectief: de feiten blijven altijd wel dezelfde, maar niet elk individu trekt gelijke conclusies of legt dezelfde nadruk op bepaalde gegevens. Toch heeft de regio of het land waar men woont, ook een grote impact op de individuele beeldvorming, waardoor deze een nationale gemeenschappelijke dimensie krijgt. In tegenstelling tot de Walen, bijvoorbeeld, die duidelijk meer sympathie voor Frankrijk koesterden, waren de Vlamingen eerder geneigd

1 Het artikel is een bewerking van H. VANDER SANDEN, *Het vijandbeeld van de Nederlandstalige soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Onuitgegeven masterproef (promotor prof. dr. L. De Vos), K.U. Leuven, 2009

2 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre: les soldats belges entre ténacité et désillusion 1914-1918*, Brussel, 2005;

om aan te leunen bij de Angelsaksische of Germaanse wereld. Ook religieuze, morele of ideologische overtuigingen en het economisch profijt van bepaalde bevolkingsklassen hebben er een invloed op.

Om de opinies van de Vlaamse soldaten te schetsen wordt gebruikgemaakt van getuigenissen uit egodocumenten, meer bepaald uit dagboeken en briefwisselingen. Daarbij moet in tijden van oorlog met specifieke factoren rekening worden gehouden. De psychologische ingesteldheid van de soldaten speelde een bepalende rol: traumatische ervaringen, heimwee en patriottisme beïnvloedden het vijandbeeld grondig. Onder meer door verschillen in klasse en ideologie ontstond er een uiteenlopende beeldvorming. Vaak is dit merkbaar in kleine details, maar soms is de onderlinge afwijking zo groot dat in feite kan gesproken worden van heel verschillende visies op Duitsland.

HET BRONNENMATERIAAL

Bij de keuze van de onderzoeksbronnen is geprobeerd een zo representatief mogelijke steekproef uit te voeren, waarbij soldaten met verschillende achtergronden en uit verschillende regio's aan bod komen.

Van de 25 hierna geciteerde auteurs kwamen er vijf uit Antwerpen, twee uit Brabant, vier uit Limburg, zes uit Oost-Vlaanderen, vier uit West-Vlaanderen; van vier was de herkomst niet te achterhalen. Onder de auteurs waren er drie officier, vier onderofficier en elf gewoon soldaat; drie waren aalmoezenier, één was dokter en van drie was de rang niet terug te vinden. In het burgerleven oefenden de dagboek- en briefschrijvers verschillende beroepen uit: er waren landbouwers (vier), arbeiders (drie), zelfstandigen (twee), studenten en universitair opgeleiden (acht), geestelijken (drie); van vijf is het beroep onbekend. Er is een – weliswaar licht – overwicht van schrijvers met een goede opleiding. Een groot deel of 72% ervan was jonger dan 25 jaar.

Afb. 1. Aan het IJzerfront – Westrozebeke, foto genomen door aalmoezenier Pauwels (Brugge, Provinciale Bibliotheek en Documentatiecentrum)

Dagboeken zijn de belangrijkste en bijgevolg ook de hierna meest aangewende persoonlijke documenten. Het zijn uitgebreide verzamelingen van opinies, die minder onderworpen waren aan de militaire censuur dan de brieven. Er werden getuigenissen uit dertien ongepubliceerde en uit vier uitgegeven dagboeken aangewend.

Brieven zijn heel wat minder bewaard gebleven. Ze bevatten veel meer emoties dan de dagboeken, omdat ze doorgaans naar het thuisfront werden gestuurd. Ze werden wel dikwijls gecensureerd.

Niet alle bewaarde getuigenissen zijn representatief voor de volledige oorlogservaring van de soldaten. Soms werden de verhalen neergeschreven in een emotionele bui. Frustraties werden op die manier zeer snel verwensingen. Hierna is geprobeerd om zo veel mogelijk causale verbanden aan te geven tussen de oorzaken en de verwensingen. Verder is het niet altijd bekend of de soldaat zijn gedachten wel in alle eerlijkheid neerpende. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van een zekere autocensuur. Iemand die relatief positief over de Duitsers dacht, schreef dit waarschijnlijk niet neer in zijn dagboek. Wat immers als dat uitkwam na zijn dood? Ten slotte is

het ook niet zeker of de soldaten die dagboeken of briefwisseling bijhielden, wel representatief waren voor het hele Belgische leger. Het neerschrijven was, ondanks de lage graad van analfabetisme in het Belgische leger (12,1%), toch een bezigheid van relatief goed opgeleide personen.³

DE BELGISCH-DUITSE RELATIES VOOR DE EERSTE WERELDOORLOG

Met de ondertekening van het Verdrag van Londen (1839) had België nog maar weinig meer te vrezen van de buurlanden. Enkele jaren voordien was het bestaansrecht van de nieuwe natie nog zeer precair geweest. Het Koninkrijk der Nederlanden erkende de onafhankelijkheid van onze gewesten niet en ook Frankrijk lag op de loer. Daarnaast had Pruisen, een van de machtigste Duitse staten, in 1830 nog overwogen om *manu militari* een einde te maken aan de 'revolte van de Zuidelijke Nederlanden' ten voordele van een Europees *status quo*.

Na 1839 bleef het wederzijdse wantrouwen tussen de Duitsers en de Belgen bepalend voor het uitblijven van uitvoerige diplomatieke en culturele contacten.⁴ Het 'Franstalige' België was namelijk, in de ogen van de Duitsers, nog steeds een marionet van aartsrivaal Frankrijk, terwijl Duitsland – en vooral Pruisen – volgens de Belgen nooit had mogen overwegen om tussenbeide te komen in de Belgische Revolutie. Bovendien had Duitsland (toen nog het geheel van Duitse staten) in de eerste helft van de 19de eeuw op cultureel vlak simpelweg niet dezelfde uitstraling als Frankrijk bezat. Niettemin is er altijd een vorm van individuele onderlinge interesse tussen België en Duitsland geweest. Vóór 1870 onderhielden de intellectuelen van beide landen – weliswaar beperkte – contacten. Na 1870 werd de politieke impact van Duitsland, dat zich begon te profileren als opkomende grootmacht, op de rest van Europa steeds groter. Het had de voormalige voorbeeldnatie

3 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*, p. 20-22.

4 J. CEUPPENS, *België en de opgang van Pruisen: J.B. Nothomb, België en de Duitse eenmaking van Solferino tot Sadowa, 1859-1866*, Leuven, 1998, p. 102-127.

Frankrijk militair verslagen in de oorlog van 1870-1871 en ten gevolge van deze oorlog werd het Tweede Duitse Keizerrijk gesticht. In één klap moest België, dat zich in de Frans-Pruisische oorlog wijselijk neutraal had gehouden, rekening houden met een nieuwe grootmacht in de achtertuin.

Zowel op economisch als op cultureel vlak wist Duitsland zich gaandeweg te profileren. Gedurende de 19de en 20ste eeuw bouwde het geleidelijk aan eenzelfde voorbeeldrol op als Frankrijk tevoren gehad had. Vooral de verspreiding van de Duitse wetenschap en het concept van de *Deutsche Volksschule*, maar ook het 'historisme' van Leopold von Ranke, hadden een grote invloed op de intellectuele transfers. Er was in de periode juist vóór de Eerste Wereldoorlog bij de Belgische elite zelfs sprake van *une vogue pour les choses de l'Allemagne*.⁵

Het algemene beeld over Duitsland was in België gedurende de 19de eeuw overwegend positief. Diplomatiek gezien had België weinig te vrezen van de oostbuur. Pruisen, de staat waar België aan grensde, was sinds 1839 een van de garanten voor de Belgische onafhankelijkheid en had doorheen de daaropvolgende decennia geen pogingen ondernomen om die onafhankelijkheid aan te tasten. Tijdens de Frans-Pruisische oorlog (1870-1871) werd de Belgische neutraliteit bovendien gerespecteerd.

Het wederzijdse respect dat de twee landen hadden opgebouwd, werd naar het einde van de 19de eeuw toe echter langzaam maar zeker aangetast. Vooral van Duitse zijde uit ging men anders naar het kleine België kijken. Het *Schlieffen-Moltke-plan* (1908), dat bij een eventuele oorlog met Frankrijk een doortocht door België veronderstelde en een schending van de Belgische neutraliteit inhield, is een voorbeeld dat aantoonde hoezeer het klimaat in de hoge Duitse kringen veranderd was.⁶

5 M. DUMOULIN, 'La Belgique entre la France et l'Allemagne', in: E. LEONARDY en H. ROLAND, *Deutsch-belgische Beziehungen im kulturellen und literarischen Bereich 1890-1940*, Frankfurt, 1999, p. 15-28.

6 L. DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 2003, p. 41-43.

De Belgische Staat, die grotendeels naar de positieve interacties uit het verleden keek, was zich van geen kwaad bewust. De exponentiële machtstoename van Duitsland was in de ogen van de meeste Belgen geen noodzakelijk slechte evolutie. Een grote culturele en morele grootmacht zou een kleine natie toch nooit aanvallen? En had België überhaupt nog een oorlog gekend sinds het Verdrag van Londen in 1839? Deze combinatie van overtuigingen, samen met enkele historische feiten, zorgden ervoor dat de meeste Belgen een naïef standpunt innamen: Duitsland zou geen bedreiging voor België vormen. Zelfs toen in de zomer van 1914 alle grootmachten hun militaire reserves mobiliseerden, bleef dit standpunt overeind. *Duitsland, Rusland, Holland, België enz., alles is in mobilisatie, dat wil daarom nog niet zeggen dat er onmiddellijk gevaar is*, getuigde een Vlaamse soldaat nog op 1 augustus.⁷

Zoals bekend, werd de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije in juli 1914 in Sarajevo vermoord door een Servische nationalist. Het hek was van de dam: Duitsland gaf onvoorwaardelijke steun aan de Oostenrijkers en verklaarde de oorlog aan Rusland en Frankrijk. Even hoopte België de dans nog te kunnen ontspringen, maar toen het Duitse ultimatum op 2 augustus in Brussel aankwam, had heel het land elke illusie verloren.⁸

DE OORLOG EN HET ONTSTAAN VAN EEN NEGATIEF DUITSLANDBEELD

De schok die de Duitse inval in België op 4 augustus 1914 teweegbracht was enorm. Bij de Belgische elite, waar er traditioneel een groot respect voor de Duitse cultuur en industrie heerste, was men zwaar aangeslagen. Waarom verklaarde een grote natie als Duitsland de oorlog aan België? Jos De Cuyper pende in het begin van de oorlog zijn frustraties neer in zijn dagboek:

*la petite Belgique, si pacifique, est en guerre avec l'Allemagne.
J'ai toujours eu de l'Allemagne la meilleure opinion et plus*

7 IEPER, *Documentatiecentrum 'In Flanders Fields'*, Musea In Flanders Fields, nr. 1542: Brieven Karel Lauwers, 1 augustus 1914.

8 L. VANDEWEYER, *De Eerste Wereldoorlog: Koning Albert en zijn soldaten*, Antwerpen, 2005, p. 14-15.

*que personne j'ai toujours été convaincu de la supériorité de son armée. D'autre part jusqu'en ces derniers temps j'ai maintenu que l'Allemagne n'avait aucun dessein d'offensive vis-à-vis de la France. Quelle désillusion!*⁹

Vanzelfsprekend was nog de grootste ontgoocheling voor de Belgen die ten strijde moesten trekken. Het besef dat België werd aangevallen door een veel sterkere vijand, was voor alle soldaten moeilijk te verwerken. Het moreel viel in eerste instantie nog mee, maar na de eerste tegenslagen was het zelfvertrouwen al snel zoek en het geloof in een goede afloop beneden peil. Uit de meeste egodocumenten van Vlaamse soldaten blijkt dan ook dat de frustratie groot was: *Dat het Duitsch gouvernement de overeenkomsten en tractaten van [Den Haag] dus onverschillig onder de voeten trapte – en de wetten overtrede met de onzijdigheid van België te schenden.*¹⁰ *'t Is toch ook droevig te hooren spreken over den laffen aanval van het machtige Duitschland tegen het kleine onschuldige België.*¹¹ *Duitsland verklaart de oorlog aan België. De schandelijkste daad van hoogverraad voor de hele wereldgeschiedenis.*¹²

Negatieve woorden over het Duitse Keizerrijk werden dus veelvuldig neergeschreven. Het eerder positieve beeld over de Duitsers en hun cultuur van juist voor de oorlog ging snel verloren. Toch vergt deze verandering enige nuance. Tijdens de eerste weken van de oorlog was de haat bij het merendeel van de Belgische troepen niet gericht tegen de Duitse burgers of zelfs tegen de Duitse soldaten. Het aangedane onrecht werd begaan door het Duitse opperbevel en de Duitse regering. In vele egodocumenten werd de keizer geviseerd. Enkele getuigenissen geven weer dat er soms een positie-

9 A. DE CUYPER, *Journal de Campagne 1914-1917: oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger*, Brugge, 1968, p. 5. Dit uitgegeven dagboek van Jos De Cuyper is deels in het Nederlands en deels in het Frans opgesteld.

10 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Personalia 14-18, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

11 ANTWERPEN, *ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme*, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Frans Kusters brieven, 29 januari 1915.

12 D. VANACKER, *Joris Van Severen: die veruloekte oorlog, dagboek 1914-1918*, Ieper, 2005, p. 15.

ver beeld over de vijandige troepen heerste. In hun ogen waren het gewone mensen die hetzelfde lot als zichzelf moesten ondergaan: *Het zijn toch immers eerlijke soldaten zoals wij, dus geen bandieten noch moordenaars.*¹³

Een onrechtstreeks gevolg van de schok die de inval met zich meebracht, was een ongebreideld patriottisme. Dit werd aangewakkerd door de kranten die leuzen als *Leve God en België, leve de koning. Dood aan de Duitsers!* neerschreven.¹⁴ De Belgische weigering na het ultimatum wekte een gevoel van fierheid op.¹⁵ Uit bijna alle getuigenissen blijkt dat een – vooral defensieve – oorlog een enorm mobiliserend effect had:

*maar ook voelde ik mij fier Belg te heeten toen er gesproken werd over de heldhaftige wijze waarop onze rustige medeburgers naar 't wapen grepen en ten strijde trokken – hoe de kleine Belgen het groote Frankrijk van ene zekere nederlaag hebben gered – nooit lijk na dat sermoen heb ik met meer vurigheid voor ons zoo beproefd, ons heilig vaderland gebeden.*¹⁶

Op enkele dagen tijd telde België reeds een 20.000 vrijwilligers, een enorm aantal voor een kleine natie zonder noemenswaardige militaire cultuur.¹⁷ De meeste discussiepunten in het land werden meteen bij het uitbreken van de oorlog grotendeels opgeheven. Vanaf augustus 1914 was men geen Waal of Vlaming meer, geen liberaal of katholiek, maar Belg, strijdend voor een vrij en neutraal België. Deze *Union sacrée* of *Godsvrede* was algemeen.¹⁸ Althans, dat was toch wat alle kranten verkondigden, die *nota bene* onder staatscontrole stonden.

13 GENT, *Stadsarchief*, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 17 augustus 1914.

14 D. VANACKER, *De Frontbeweging: de Vlaamse strijd aan de IJzer*, Kortrijk, 2000, p. 21 (getuigenis van Renaat De Rudder).

15 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 239-240.

16 ANTWERPEN, ADVN – *Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme*, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Frans Kusters brieven, 29 januari 1915.

17 S. DE SCHAEPRDIJVER, *De Grote Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amstel, 2005, p. 60-61.

18 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*, p. 42.

Afb. 2. Aan het IJzerfront – Woesten, foto genomen door aalmoezenier Pauwels
(Brugge, Provinciale Bibliotheek en Documentatiecentrum)

Dit patriottisme vereist enkel kanttekeningen. Zeker niet alle Belgen waren even vaderlandslievend ingesteld. Velen wilden gewoon niet vechten, wat in sommige gevallen leidde tot desertie. Ook het schijnbare patriottisme uit de getuigenissen was niet alleen voortgekomen uit liefde voor België; voor een belangrijk deel was het te wijten aan de idee dat het gewoon de plicht van ieder was om *de haardsteden te verdedigen*.¹⁹ De natie België was bij velen, misschien onbewust, van secundair belang. Soldaten vochten vooral om hun eigen huishouden of dat van hun ouders uit handen van de vijand te houden. Ze vreesden namelijk de eventuele lasten voor familie en vrienden. In emotionele brieven naar het thuisfront kwam deze bekommernis regelmatig naar boven: *[Aan aanmoediging] ontbreekt het ons niet want al de soldaten [koken van?] woede. Op de Duitschers daar zij ons dierbaar België zwaar willen ontvreemden en vooral onze broeders aan hunne dierbare ouders ontrukken*.²⁰

Verder was de eensgezindheid onder de Belgen niet absoluut. Vooral de steeds terugkerende strubbelingen tussen Frans- en Nederlandstaligen speelden daarbij een hoofdrol. Zo schreef een kapelaan bijvoorbeeld verveeld te zitten met de oorlog tegen *stamverwanten in bloed en in taal*.²¹ Daarnaast stelde een Vlaams soldaat dat er twee redenen waren waarom enkele Vlamingen niet wilden vechten: eerst en vooral *was 't stiefvaderlijk België dat vechten ging* en daarenboven *was 't tegen Duitschland dat het de strijd aanging*.²² Hier was de sympathie voor Duitsland dus nauwelijks aangetast door de oorlog. Niettemin waren de Belgen die effectief de vijandelijke kant kozen, schaars. Er zijn tijdens de eerste maand van de oorlog wel enkele getuigenissen die melding maken van Duitsgezindheid in het Belgische leger:

[Aalmoezenier Tilleux] stond vol bewondering voor het Duitse leger en bijzonder voor de officieren. ... Hij had niets

19 GENT, *Stadsarchief*, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2; Dagboeken Adolf Steeghers, 5 augustus 1914.

20 IEPER, *Documentatiecentrum 'In Flanders Fields'*, Musea In Flanders Fields, Carlos van Louwe, nr. 1069; Brieven Louis Delputte, 8 augustus 1914.

21 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 20 (citaat van Cyriel Verschaeve).

22 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 22-23 (getuigenis van Jeroom Leuridan).

*dan lof over de Duitse tucht en orde ... en [Tilleux] neuriede 'Deutschland über alles'. Dat stemde mij tot diep nadenken en verstevigde in mij de persoonlijk opgedane indrukken. Stilaan groeide in mij die nu nog onaflegbare afkeer voor officieren en legerleiding.*²³

WANNEER DE HOOP VERVLIEGT

Tijdens de krijgsverrichtingen tussen 4 en 25 augustus, koesterden de Belgische soldaten nog enige hoop op de eindoverwinning. Het land alleen was wel te zwak om de Duitse pletwals te stuiten, maar de garanten van de Belgische neutraliteit zouden de natie wel ter hulp snellen en de vijand verslaan. Deze optimistische kijk ontstond vooral door toedoen van Belgische propaganda in de pers. In hun dagboeken en/of briefwisselingen schreven de Nederlandstalige soldaten deze ontwikkelingen opgetogen neer: *Aangenaam nieuws: de Duitsers zijn weer op verschillende plaatsen door ons Klein België achteruitgeslagen en als het nou blijft duuren zullen [ze] klopp krijgen dat ze kakken waar ze staan.*²⁴ *De Duitsers hebben vele gekwetsten en doden.*²⁵ *Volgens de gazet krijgen de Duitsers klopp op klopp, zoo dit zoo voortgaat zullen wij nog al rap mogen afkomen.*²⁶

De vijand zou snel worden verdreven. Veel Vlaamse soldaten waren dus *vastberaden [de Duitsers], evenals onze kameraden van Luik, eene duchtige rammeling te geven.*²⁷ Het reële strijdverloop was op dat moment echter reeds heel wat minder rooskleurig. De Duitsers waren door de Belgische linies gebroken en de vesting Luik stond op het punt te vallen. Een snelle doortocht doorheen

23 ANTWERPEN, ADVN – Archief-, Documentatie- en Onderzoekscenrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1093/1/8: Dagboek Joris D'Hont, 18 september 1914.

24 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 1542: Brieven Karel Lauwers, 14 augustus

25 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, Carlos Van Louwe, nr. 1069: Brieven soldaat Louis Delputte, 6 augustus 1914.

26 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 5162: Briefwisseling Pieter De Pauw, 10 augustus 1914.

27 BRUSSEL, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Personalialia 14-18, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

België was voor hen van kapitaal belang. Om deze te verwezenlijken, hanteerde het Duitse opperbevel terreur: de Belgische bevolking en haar soldaten moesten een zodanige schrik opdoen dat elke weerstand en wil tot vechten gebroken zou zijn.²⁸ Om de Duitse soldaten te overtuigen werden er demonische verhalen verspreid: Belgische burgers zouden bijvoorbeeld waterbronnen vergiften.²⁹

Het tijdelijk vastlopen van de militaire operaties rondom Luik deed de Duitse gemoederen overkoken. De aanvallers keerden terug naar eerder bezette Luikse dorpen en namen er wraak voor hun gesneuvelde vrienden. Onder andere in Melen, Soumagne, Visé, Blégny en Hervé vond een aantal zware incidenten plaats tussen soldaten en de bevolking.³⁰ Er werden burgers gegijzeld, gemarteld, verwond en zelfs geëxecuteerd. Er vielen honderden slachtoffers.³¹ Het nieuws over de wreedheden kon zich niet meteen verspreiden. De karige berichtgeving die wel achter het front, in kazernes of op stellingen doorheen gans vrij België doorstroomde, deed de Vlaamse soldaten zelfs veronderstellen dat het ging om opgeklopte verhalen of misschien zelfs leugens: *Verschillende berichten komen ons ter oore over allerhande barbaarschheden waar de Duitschers zich aan zouden schuldig maken. Doch ik weet niet of wij er geloof moeten aan hechten zoo erg zijn de beschuldigingen*³².

Bovendien, zo stelden enkele Vlaamse soldaten die in Duitsland hadden gestudeerd, *werd oorlog niet op die manier gevoerd in de 20ste eeuw, want Duitsland is te geciviliseerd om tot zulke wreedheden in staat te zijn; ge zult binnenkort zien hoe goed het Duitse leger zich zal gedragen*.³³

28 J. LIPKES, *Rehearsals: the German Army in Belgium, August 1914*, Leuven, 2007, p. 54.

29 J. LIPKES, *Rehearsals*, p. 165-167.

30 J. LIPKES, *Rehearsals*, p. 47.

31 Voor meer informatie over de Duitse wreedheden, zie J. HORNE en A. KRAMER, *German Atrocities, 1914. A History of a Denial*, Londen, 2001 en J. LIPKES, *Rehearsals*.

32 GENT, *Stadsarchief*, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 17 augustus 1914.

33 J. LIPKES, *Rehearsals*, p. 381 (eigen vertaling uit het Engels).

Afb. 3. Aan het IJzerfront – Wulpen, foto genomen door aalmoezenier Pauwels (Brugge, Provinciale Bibliotheek en Documentatiecentrum)

Elders kwamen Belgische militairen wel rechtstreeks in contact met de Duitse misdaden. In sommige gevallen gebruikten de Duitsers namelijk burgers als menselijk schild tegen Belgische weerstandsnesten.³⁴ Toen het nieuws daarover werd verspreid, veranderde de situatie enigszins. De Vlaamse soldaten hechtten steeds meer geloof aan de geruchten over burgerexecuties. Als de Duitsers vrouwen en kinderen als levend schild gebruikten, kon er toch wel enige waarheid in de eerdere berichten zitten! De drang om de verantwoordelijken een lesje te leren, kwam bij veel soldaten op: *[Wij hebben een ulaan] gezien ... welke een onzer gens d'armes in eene verkenning had doodgeschoten. ... Bij het hooren van zijn verhaal waren wij gansch verheugd en vroegen niets beters dan ook in patrouille te gaan en zoiets te mogen tegenkomen.*³⁵

De Belgische pers gebruikte de *terugkeer van de Teutoonse barbarij*, zoals de wreedheden werden bestempeld, voor propagandadoelein-

34 J. LIPKES, *Rehearsals*, p. 69 en 127.

35 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Personalia 14-18, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

den.³⁶ De frontkrant *De Legerbode* sprak over *den gehaten vijand* of over de *Duitsche of Teutoonsche horden*. En nog wat later was België reeds *de voorvechter van de beschaving tegenover de barbaarsheid van het Pruisendom*.³⁷ Vanaf 20 augustus konden de aanwezigingen van de Duitse wreedheden niet meer worden genegeerd. In Aarschot gebruikten de Duitsers opnieuw de 'tactiek' van het menselijke schild (vier jonge vrouwen met elk een kind in hun armen).³⁸ Ook de soldaten uit Luik en omstreken, die deze methoden al een keer van dichtbij hadden meegemaakt, kwamen met hun verhalen aan achter de stellingen van de fortengordel in Antwerpen. De geschokte Belgische militairen namen het zekere voor het onzekere: tijdens hun terugtocht verwittigden ze de Belgische bevolking en waarschuwden ze om op de vlucht te slaan.³⁹

De oorlogsmisdaad die tijdens de Eerste Wereldoorlog het meest indruk maakte op de Vlaamse soldaten, vond plaats in Leuven. Een uitval van het Belgische leger richting Mechelen was de druppel die de emmer deed overlopen. Na een klein incident op de avond van 25 augustus, waarbij Duitse manschappen in de chaos op de eigen troepen schoten, werden de universiteitsbibliotheek en een duizendtal andere gebouwen als repesaille in brand gestoken; 218 burgers kwamen hierbij om het leven.⁴⁰ Leuven moest als een voorbeeld dienen voor andere Belgische steden die met het idee speelden om in opstand te komen.

De Vlaamse soldaten die tot nu toe nog enige sympathie voor Duitsland voelden, verloren deze na het aanhoren van dit nieuws helemaal. Soldaat Adolf Steeghers, die op 17 augustus nog stelde dat de Duitsers *geen bandieten noch moordenaars* waren, veranderde eind augustus van mening: *zoals ze deden in Aarschot, Leuven en andere dorpen alwaar hun optreden, zoals men zegt, eerder geleek op bandieten en barbaren dan aan soldaten.* 't Is tegen

36 S. DE SCHAEFDRIJVER, *De Grootte Oorlog*, p. 87-88.

37 M. HELAERS, *De Legerbode (1914-1918): analyse van een soldatenblad, een aspect van de Belgische Militaire Propaganda*, Leuven, 1989, p. 59-62.

38 J. LIPKES, *Rehearsals*, p. 125.

39 J. HORNE en A. KRAMER, *German Atrocities*, p. 38-39.

40 L. DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, p. 40.

ons dat ze moeten opkomen maar niet tegen onschuldige wezens, onbekwaam zich te verweren. Lafaards!!!⁴¹

Het onbegrip was algemeen, de verontwaardiging enorm. Het Duitslandbeeld bereikte in het Belgische leger een dieptepunt. Veel Vlaamse soldaten konden geen enkel positief woord meer over de Duitsers neerschrijven:

Kortom, het is onbeschrijfelijk hoe het vijandelijke leger hier te werk gaat. ... Ik ben reeds tweemaal op het slagveld geweest te Thienen en te Leuven, Mechelen en omstreken. Wat daar te zien is kan onmogelijk beschreven worden; de Duitschers zijn daar te werk gegaan als ware wilden, huizen verbrand, burgers vermoord, mishandeld, medegenomen, enz. 't Is te wreed om te zien, ja, ik moet soms op mijn tanden bijten als ik zoo de ellende zie die de oorlog teweeg brengt. ... Het zijn ware beulen die Duitschers.⁴²

De opmars van de vijand zorgde er niet alleen voor dat de 'Duitslandhaat' sterk toenam. Onder de soldaten groeide vooral de angst over de toestand aan het thuisfront:

Ook zijn wij hier allen veel meer bekommerd over het lot dat ons huisgezin misschien wacht dan om ons eigen zelf. Wij zijn weerbaar, wij schrikken niet, al zijn wij nog zoo klein in getal, we kunnen ons verdedigen. ... Zijn [de Duitsers?] misschien ook zinnens van Gent zijn deel te geven? Gaan ze de stad bezetten of gaan ze het ook maar bombarderen. Zal mijnne vrouw en kinderen nu ook op de vlucht moeten gaan? Mochten ze daar van verschoond blijven!⁴³

Het besef dat de wreedheden ook hun gezin en familie kon overkomen, werkte verlamvend. In september 1914 stuurden veel

41 GENT, Stadsarchief, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 24 augustus 1914.

42 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 5162: Briefwisseling Pieter De Pauw, 27 en 28 augustus 1914.

43 GENT, Stadsarchief, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 7 september 1914.

soldaten brieven naar het thuisfront om te informeren naar de toestand. Wanneer er geen onmiddellijke reactie kwam, sloeg de paniek toe. Uiteindelijk bleek de vrees in veel gevallen onterecht: *'t Is met een groote blijdschap dat ik gisteren uwen brief ontvangen heb welke gij mij [hebt?] laten weten dat gij in volle gezondheid [zijt?].*⁴⁴

Maar het kwaad was al geschied en het demonische beeld in die periode van de Duitsers verkregen, had zich diep in het bewustzijn genesteld. De strijd ging bovendien door. Ondanks het nieuws van de wreedheden en de 8000 gewonden en gesneuvelden, verloren de meesten de moed niet. Integendeel, door de wrede handelingen waren ze vastbesloten om stand te houden en om de Duitsers uiteindelijk te verdrijven: *Wij zijn nog vol moed gelijk den eersten dag en wij hopen de Duitschers welhaast uit ons dierbaar België voor goed te verjagen, want naar het schijnt doen de Franschen en Engelschen ook grooten vooruitgang.*⁴⁵

Het moreel was echter niet overal even hoog. Op sommige plaatsen zorgde de Duitse opmars ervoor dat stilaan de wanhoop groeide.⁴⁶ Deze wanhoop vertaalde zich in een groot en algemeen wantrouwen tegenover mogelijke verraders en verkenneren. Overal en altijd moest men bedacht zijn op Duitse spionnen, ulanen (verkenneren te paard) en verkenningsvliegtuigen: *als wij er aankwamen werd er een Duitse spion aangehouden. Honderden soldaten liepen er naar en men had grootte moeite om hem uit de handen te redden.*⁴⁷

44 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, Carlos Van Louwe, nr. 1069: Brieven Louis Delputte, 29 september 1914.

45 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, Carlos Van Louwe, nr. 1069: Brieven Louis Delputte, 15 september 1914.

46 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 1542: Brieven Karel Lauwers, 23 augustus 1914.

47 BRUSSEL, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Personalia 14-18, Aparte nrs. 615: Oorlogsdagboek Prosper Francoys, 8 oktober 1914.

Afb. 4. Aan het IJzerfront – Ramskapelle, foto genomen door aalmoezenier Pauwels (Brugge, Provinciale Bibliotheek en Documentatiecentrum)

OP NAAR EEN UITPUTTINGSOORLOG

Op 6 oktober 1914 trok het grootste deel van het Belgische veldleger zich gedemotiveerd terug in de richting van de IJzer.⁴⁸ De nog strijdende soldaten zagen bijna 90% van het grondgebied aan de vijand verloren gaan. De Duitsers leken niet tegen te houden. De vestingsteden Luik, Namen en Antwerpen waren verrassend snel gevallen na beschietingen met moderne Duitse artillerie. Juist dat geschut was eind oktober 1914 onderweg naar de IJzer om de restanten van het Belgische leger, nog ongeveer 75.000 manschappen sterk, uit te schakelen.⁴⁹ De IJzer was de laatste weerstandslinie, die te allen prijze moest vastgehouden worden.

In de vooruitgeschoven Belgische posities, die de opmars van de vijand moesten vertragen, was de spanning te snijden. Na berichten van de Duitse nadering *volgde er eene angstige stilte, onder*

48 L. DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, p. 49.

49 L. DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, p. 54.

*de welke alle harten klopten.*⁵⁰ Zouden ze kunnen standhouden? Eenmaal de gevechten begonnen *wierd den toestand voor ons ake-
lig ... want de vijand kwam niettegenstaande de bloedigste verliezen
steeds vooruit. [De compagnie] kon niet langer weerstand bieden,
uit schrik van gansch gevangen genomen te worden.*⁵¹ Wat ging er
met hen gebeuren in gevangenschap? Geruchten deden de ronde
dat er in de Duitse krijgsgevangenkampen onbeschrijflijke mis-
daden werden begaan.

Toen bleken was dat de Duitsers toch te stuiten waren door
middel van de inundaties, kreeg het merendeel van de soldaten
opnieuw moed. Dit resulteerde, samen met de herinnering aan de
oorlogswreedheden, in een nooit geziene vastberadenheid. Men
wilde standhouden in het kleine resterende stukje België: *Nooit
zullen wij onzen moed verliezen. Wij zullen vechten tot de laatsten
man indien het nodig is.*⁵² *'t Was al lachende dat wij menigen van
die deugnieten neerlaptten.*⁵³ *Men zegt dat de Duitschers veel ver-
sterking hebben gekregen. Ach dat baat niets, hij zal en moet toch
achteruit!*⁵⁴ *Den oorlog zal de vernietiging van de Duitse cultuur
met zich meebrengen.*⁵⁵

PROPAGANDA AAN HET FRONT

Zowel de Belgische als de Duitse overheid besefte dat het mentale
aspect in een uitputtingsoorlog enorm belangrijk was. Daarom
werden aan het front verschillende beïnvloedingstechnieken toe-
gepast.

50 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgs geschiedenis*, Personalialia 14-18, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

51 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgs geschiedenis*, Personalialia 14-18, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

52 IEPER, *Documentatiecentrum 'In Flanders Fields'*, Musea In Flanders Fields, Carlos Van Louwe, nr. 1069: Brieven Louis Delputte, 9 november 1914.

53 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgs geschiedenis*, Personalialia 14-18, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

54 ANTWERPEN, ADVN – Archief-, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Frans Kusters brieven, 29 januari 1915.

55 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgs geschiedenis*, Personalialia 14-18, nr. 72: Brieven E. Van Loocke, brief van sergeant Declerck, 30 december 1914.

De Belgische pers aan het front had de moeilijke opgave om informatie aan de soldaten te verstrekken. Veel kranten hadden hun activiteiten stopgezet tijdens de eerste maand van de oorlog. De kranten die hierop een uitzondering vormden, waren de regering in ballingschap gevolgd. De informatieve taak van de weinige resterende pers werd dan nog door overheidscontrole en censuur ondermijnd. Al snel kregen de kranten de opdracht om anti-Duitse gevoelens op te wekken bij de Belgische soldaten. Door het aanhalen van de Duitse wreedheden en het benadrukken van bestaande vooroordelen, moest de grootst mogelijke haat tegen de vijand gemobiliseerd worden.

Een goed voorbeeld binnen het perslandschap was *De Legerbode*, een krant die de soldaten wilde beïnvloeden om het moreel hoog te houden, zelfs al ging dat ten koste van intellectuele eerlijkheid.⁵⁶ De meeste lezers waren zich ervan bewust, mede door de verbloeming van het strijdverloop in 1914, dat een groot deel van de aangebrachte verhalen overdreven werd voorgesteld. Sommigen maakten er zelfs een competitie van om tegenstrijdigheden op te sporen. In dat opzicht kreeg *De Legerbode* al snel de bijnaam van 'De Leugenbode' mee.⁵⁷

Toch hadden de kranten een impact op het Duitslandbeeld van de Vlamingen aan het IJzerfront. Sinds de gruwelen van de eerste oorlogsmaanden was in de bladen het Duitse 'monster' geboren; de Duitse 'barbaarse' *Kultur* werd afgeschilderd als inferieur ten opzichte van de beschaafde culturen van België en de garanten van zijn neutraliteit.

Tegen dit negatieve Duitslandbeeld van de Belgen in, ondernamen de Duitsers enkele pogingen om de (vooral Vlaamse) soldaten aan hun kant te krijgen. Zo kon er misschien opnieuw enige beweging in de statische oorlog komen. Al snel bleken deze pogingen weinig resultaat op te leveren; ze waren vaak onbeholpen en niet

56 M. HELAERS, *De Legerbode*, p. 100.

57 S. DE SCHAEPDRIJVER, *De Grootte Oorlog*, p. 188.

gecoördineerd. Zo riepen de Duitse soldaten tot ongeloof van een Vlaamse sergeant bij een aanval in slecht Frans: *Belgium rendez-vous, vous serez bien reçu; on ne vous fera point du nil.*⁵⁸

Geleidelijk aan veranderde de strategie van de Duitsers. Ze wilden professioneler te werk gaan en richtten hun propaganda vanaf 1915 voluit op de Vlaamse frontsoldaten. Hulp werd ingeroepen van col-laborateurs en Nederlandstalige krijgsgevangenen om kranten en pamfletten als propagandamateriaal te vervaardigen.⁵⁹ De documenten werden naar het front gestuurd en in holle kanonshulzen of op kleine vloten naar de andere kant van de IJzer gebracht. Daar werden ze veelvuldig gelezen, ook al werd dit als illegaal bestempeld.⁶⁰

Er is weinig bekend over de effecten van deze Duitse propaganda. Sommige soldaten beschouwden de pogingen nog steeds als primitief en artificieel: *De Duitsers strooien briefjes te Wulpen: 'Pour le 8 mai l'Armée Belge n'existe plus'. Onnozele bluffers.*⁶¹

Uit ons onderzoek van egodocumenten is er geen enkele soldaat die stelde dat hij de Duitse propaganda geloofde of apprecieerde. Het lijkt erop dat het propagandamateriaal hooguit leesvoer was en bijgevolg weinig veranderde aan het negatieve Duitslandbeeld.

Vanaf 1917 werden er naar aanleiding van de Duitse propaganda toch enkele discussies aan het front gevoerd. Dit had vooral te maken met de gebeurtenissen in het kader van de *Flamenpolitik* in bezet België. Aan de hand van statistieken over het aantal overlopers kan er een en ander worden achterhaald over de resultaten van de Duitse propaganda. Nadat de (illegale) zelfstandigheid van Vlaanderen door de *Raad van Vlaanderen* werd uitgeroepen in januari 1918 en de Duitsers een nieuw propagandaoffensief aan het front lanceerden, was er sprake van meer dan 300 pogingen

58 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Personalia 14-18, Aparte nrs. 604; Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

59 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*, p. 95-97.

60 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 41.

61 D. VANACKER, *Joris Van Severen*, p. 70.

tot overlopen naar de vijand. Ter vergelijking: tussen 1914 en 1917 werden er slechts 33 pogingen opgetekend. Het is evenwel moeilijk te achterhalen of deze opmerkelijk hoge cijfers aan de Duitse propaganda te wijten waren of aan de oorlogsmoeheid in het frontgebied.⁶²

ONZEKERHEID OVER DE TOESTAND VAN DE NAASTEN

Het onvermogen om iets te kunnen ondernemen tegen de goed ingegraven vijand was voor velen een doorn in het oog. De soldaten moesten wachten en hopen op een mirakel, want het zag er niet naar uit dat België snel zou worden heroverd. Het Belgische leger nam, ondanks de smeekbeden van verschillende soldaten, geen initiatief meer om tot een offensief over te gaan. *Menigmaal vroegen wij, met enige mannen, te mogen optrekken tegen de Moffen, ... , doch kregen geen toelating!*⁶³

De situatie aan het vrij stabiele front was niet optimaal. Het leven was er een ware verschrikking. De Belgische soldaten leefden als termieten in de onhygiënische loopgraven, ze verveelden zich en kwamen om de haverklap in contact met ziektes en dood. In deze omstandigheden, ver weg van thuis, ontstond er al snel heimwee: *dat ik ook heel veel aan thuis denk want ik ben nog nooit zoo lang van huis weggeweest. ... Dat ze eens wisten wat het is zoo verre van huis te zijn en niets te doen hebben en weten dat bij mijne ouders de Duitschers baas zijn.*⁶⁴

Tot overmaat van ramp kon er in de eerste maanden aan de IJzer geen post naar het thuisfront worden gestuurd. De soldaten hadden toen geen enkel contact met hun ouders, echtgenotes, kinderen en vrienden. De bekommernis om het welzijn van hun geliefden in het bezette deel van België was uiteraard groot. Net zoals in de eerste maanden van de oorlog, ontstond de vrees dat

62 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*, p. 80-95.

63 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder 1914-1918*, Wetteren, 1968, p. 49.

64 ANTWERPEN, ADVN – Archief-, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Brieven Frans Kusters, 31 maart 1915.

verwanten door het oorlogsgeweld en in het bijzonder door de wreedheden van de vijand waren getroffen. De vele vrije tijd en de verschillende geruchten zorgden voor een exponentiële toename van het gepieker onder de frontsoldaten: *Zolang alles thuis goed gaat en ik geen reden heb om anders te denken is dat allemaal niets, maar als men zoo in langen tijd geen nieuws meer heeft gehad, begint men soms van alles te denken.*⁶⁵ *Sinds veertien dagen weer geen nieuws van huis! ... Wat is er ginder allemaal gebeurd?*⁶⁶ *God alleen weet wanneer wij het einde zouden zien en in welke toestand wij onze ouders, familie en vrienden zouden terugvinden.*⁶⁷

Louis Delputte, de soldaat die in september 1914 zo verheugd was om nieuws van zijn familie te vernemen, schreef in oktober opnieuw naar zijn ouders:

*maar waarmede ik het meest bekommerd ben, lieve ouders, broeders en zusters, het is over uw lot. Sedert ik heb hooren zeggen dat de Duitschers uit Frankrijk geslegen zijn en zij aan het vechten zijn tussen Kortrijk en Oudenaarde heb ik gene rust meer. Dus lieve ouders, broeders en zusters gelief mij zo-haast mogelijk nieuws van uwen [toestand?] te zenden.*⁶⁸

In deze onzekere situatie sloeg de fantasie van de soldaten soms op hol. Velen vreesden het ergste, wat hun visie over Duitsland niet ten goede kwam. De vijand werd, aangewakkerd door het Belgische propaganda-apparaat, meer en meer beschouwd als een echt monster. De Duitsers waren *laf*,⁶⁹ *vals*⁷⁰ en *onmense-*

65 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Brieven Frans Kusters, 31 maart 1915.

66 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1093/1/5-6: Brieven Victor Van Gramberen, 8 december 1914.

67 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 90.

68 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, Carlos Van Louwe, nr. 1069: Brieven Louis Delputte 31 oktober 1914.

69 GENT, Stadsarchief, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 24 augustus en 10 september; IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 5166: Brieven August Verellen, 30 januari 1915.

70 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 90.

lijk⁷¹ en ze moesten weg: *Ik zou toch wel eens thuis willen zien, lieve ouders, 't zou mij zoveel deugd doen. En dat is 't enige waarnaar ik verlang. Al het andere laat mij onverschillig tenzij ik den Duitsch eene ferme rammeling zou kunnen voorbereiden of opdischen.*⁷²

Toen de brieven van het thuisfront opnieuw zonder al te veel problemen toestroomden, bleek de toestand in bezet België in veel gevallen zeer goed mee te vallen. De soldaten waren uiteraard opgelucht: *Nu ben ik weer gerust, nu Pieter mij heeft laten weten dat de Pruisen thuis weg zijn en dat zij zich gedragen hebben. Zo is het overal niet gegaan.*⁷³

*De grootste vreugde voor mij was evenwel toen ik einde juli een foto van mijn familie ontving. Tranen van ontroering sprongen mij toen uit de ogen. Het was toen bijna één jaar geleden dat ik hen nog gezien had en wie weet, hoelang zouden we nog moeten wachten om elkaar te kunnen omhelzen.*⁷⁴

Zelfs wanneer de Duitsers goederen in beslag hadden genomen, was de reactie eerder opgelucht dan gefrustreerd:

*Onder andere verklaarde hij mij dat de Duitschers twee paarden en de nieuwe lange kar meegenomen hadden. Zij hadden een bon gegeven van 3.500 frank. Dit betreurde ik ten zeerste. Toch, daar moeder en gansch het huishouden nog goed gezond waren getrooste ik mij rap.*⁷⁵

Naast de sporadische inbeslagname van voedsel, paarden en andere bruikbare goederen, bleek er in vele gevallen weinig aan te

71 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 108.

72 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', *Musea In Flanders Fields*, nr. 5166: Brieven August Verellen, 28 juli 1915.

73 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Brieven Frans Kusters, 17 september 1915.

74 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 34.

75 BRUSSEL, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, *Personalia 14-18*, Aparte nrs. 604: *Dagboek J. Bonneau* (gebeurtenissen augustus-september 1914).

merken op het gedrag van de Duitsers. De bezetters onthielden zich na oktober 1914 van grote misdaden tegen de mensheid, al was de aard van de overheersing zeer autoritair.⁷⁶ Het enorm negatieve Duitslandbeeld werd beetje bij beetje gerelativeerd.

OBSERVATIE VAN DE VIJAND: NOOIT VERGETEN

Uit de meeste dagboeken en brieven blijkt dat het grootste deel van de Vlaamse soldaten aan het IJzerfront een duidelijke antipathie tegen de Duitsers bleef koesteren. Dit is niet verwonderlijk als er rekening wordt gehouden met de wrede gebeurtenissen van het begin van de oorlog. Nog in 1918 beschouwden een aantal soldaten hen als de *onmenselijke bezetter*.⁷⁷ De Belgen aanvaardden de vijandelijke bezetting van hun vaderland uiteraard niet. Ze wilden gewoon naar huis, terug naar hun vredige vooroorlogse bestaan, maar de vijand voorkwam een hereniging met het gezin of de familie. Bovendien was het voor velen onvoorstelbaar om thuis Duitsers aan te treffen.⁷⁸ Het leed en het onrecht dat hen was aangedaan, beschouwden ze gewoonweg als té groot: *'t Is maar goed voor mij dat ik niet thuis ben, want ik zou geen Pruis kunnen zien, dunkt me, zonder hem medoogeloos het hart te doorboren*.⁷⁹ *Zij deden mij het stille vreedzame leven herdenken in Herenthals, het ware geluk; dat alles is door den laffe indringer verwoest*.⁸⁰ *We zijn bedelaars in ons eigen land, sukkelaars op ons eigen bodem. Doch martelaars van 't recht*.⁸¹ *Dat barbaarse ras kan weggeveegd worden door de kracht van het Recht dat het onze is!*⁸²

76 S. DE SCHAEPRIJVER, *De Groote Oorlog*, p. 105-106.

77 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 108.

78 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 247-249.

79 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Brieven Frans Kusters, 29 januari 1915.

80 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 5166: Brieven August Verellen, 30 januari 1915.

81 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1093/1/5-6: Brieven Victor Van Gramberen, 29 december 1914.

82 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*, p. 120 (getuigenis van sergeant Declerck – eigen vertaling uit het Frans).

Hoewel het IJzerfront vrij stabiel bleef, zorgden beperkte vijandigheden ervoor dat de haat tegenover de vijand sporadisch verder opflakkerde. Zo vervloekten de Belgische soldaten de bombardementen. Het lawaai was hels en de angst om verminkt te worden of zelfs te sterven werkte verlamvend. Soms werden deze frustraties neergeschreven in de dagboeken in de vorm van opinies over de Duitsers: *De Pruisen [kunnen] niet stil zijn om de Belgen te laten slapen!*⁸³ *Alhoewel die smerige Mof veel schiet, kan het toch geen kwaad, wij zitten op ons gemak!*⁸⁴

Naast de bombardementen zorgden ook andere vijandigheden, zoals schermutselingen, voor een negatief Duitslandbeeld. Bij het verliezen van strijdmakkers onder Duitse kogels werd soms hevige gereageerd:

*ongelukkig voor hem, hadden de Duitsers hem gezien, want een kogel trof hem in het hoofd en hij was op slag dood. Ik kon het bijna niet geloven. Ik was zelfs zo erg aangedaan dat ik de moed niet had hem te bezien, hem, mijn beste strijdmakker in de loopgrachten. Ik ben er drie dagen ziek van geweest, want ik hield teveel van hem omdat ineens te kunnen vergeten. Hij werd ook bemind door allen die hem kenden, want hij was één der moedigsten van onzer compagnie. Overigens hadden hij en anderen en ikzelf zoveel samen gedaan. Nadien hebben wij dubbel ons best gedaan om die Moffen weer te geven wat zijn ons hadden aangedaan.*⁸⁵

*[Bij het vallen van kameraden] bijt men dan eens van colè-re op zijne tanden en dan schiet men eens zoo vele van die Duitse smeerlappen dood.*⁸⁶

De frustraties en de ontgoochelingen van de oorlog kregen een neerslag in de dagboeken of brieven. In hun egodocumenten ge-

83 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1130/5/1-2 en 196/2: Dagboeken Frans Kusters [s.d.].

84 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 76.

85 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 42.

86 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 1542: Brieven Karel Lauwers, 26 september 1914.

bruikten de soldaten steeds meer de pejoratief aandoende term *den Duitsch* om de vijand aan te duiden. Naargelang de oorlog vorderde, vonden steeds meer termen ingang; de ene al wat negatiever dan de andere. De Duitse soldaat werd bijvoorbeeld vaak *Pruis*,⁸⁷ *Frits* of *Mof*⁸⁸ genoemd. Het neutrale *Duitscher* werd alleen nog gebruikt in objectievere redevoeringen.

Sommige soldaten, zoals L. Geeroms, maakten zelfs liedjes over de Duitse wreedheden. Eén daarvan, *Frankrijks Huldenzang* (op de melodie van *La Marseillaise*), bevat een strofe die duidelijk maakt dat de wreedheden niet waren vergeten:

*Zij liepen plat uw landouwen,
Zetten woest te vuur en te zwaard,
Belforten, kerken en uw haard,
Doodden priesters, kinderen en vrouwen.*⁸⁹

De barbaarsheid van de Duitsers kwam in verschillende getuigenissen terug, zij het door de herinnering aan de wreedheden of de verschrikking van het strijdverloop. Ofwel kwamen de Vlaamse soldaten zelf tot dit besef, ofwel had de anti-Duitse propaganda zijn effect niet gemist: *Daar waren nog 8 a 900 inwoners gebleven, alles is door de barbaren vernielt, alle boomen zijn doorzaagt of doorkapt, in de stad was het een koele verwoesting.*⁹⁰ *Hoe is het mogelijk van in de 20e eeuw van beschaving zulke vreeselijke verwoestingen te zien gebeuren.*⁹¹

87 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Brieven Frans Kusters, 29 januari 1915.

88 F. VAN DEN BERGE, *Dagboek van een oudstrijder*, p. 37.

89 IEPER, Documentatiecentrum 'In Flanders Fields', Musea In Flanders Fields, nr. 5829: Dagboek Louis Geeroms, 13 april 1915.

90 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/1: Dagboek Amedee Verbruggen, 18 juni 1917.

91 BRUSSEL, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Personalialia 1914-1918, Aparte nrs. 604: Dagboek J. Bonneux (gebeurtenissen augustus-september 1914).

OBSERVATIE VAN DE VIJAND: MENSEN ZOALS JIJ EN IK?

Tot het begin van 1915 bevatte meer dan 60% van de door ons onderzochte egodocumenten iets negatiefs over de agressor. Vanaf het midden van 1915 bleven veel van die negatieve opmerkingen achterwege. Tussen 1915 en 1917 bevatte nog slechts een 20% effectief een mening over de Duitsers. Volgens Benoît Améz hielden de soldaten zich minder bezig met de vijand zelf.⁹² Aan het westelijke front vonden er verschillende onregelmatigheden plaats. Het Franse leger kende bijvoorbeeld veel muiterijen, te wijten aan oorlogsmoeheid. Ook de Russische Revolutie sprak tot de verbeelding.

Het negatieve Duitslandbeeld leek zich bij verschillende Vlaamse soldaten geleidelijk aan te normaliseren. Enkele auteurs van dagboeken en brieven betoonden steeds minder haatgevoelens tegenover de vijand. Uit andere studies is echter toch duidelijk gebleken dat de meerderheid van de Belgen negatief over de Duitsers bleef denken.⁹³ Het sporadisch voorkomen van een meer neutraal en gematigder beeld had verschillende oorzaken. Vooreerst was de situatie aan de IJzer vanaf 1915 bekoeld; aan het vrij stabiele front werd relatief weinig gevochten. Ook de toestand in het bezette deel van België was in deze fase van de oorlog vrij rustig. De Duitsers begingen geen grote misdaden meer tegen de burgerbevolking. Ten slotte hadden alle soldaten meer vrije tijd. Enkelens gebruikten de vrije tijd om de tegenstanders, die op slechts enkele honderden meters van de Belgische loopgraven gestationeerd waren, te observeren. Vanuit die observatie begon men te beseffen dat de vijanden eigenlijk ook gewone mannen waren die in hetzelfde schuitje zaten. Hun frontleven leek gewoon op dat van de Belgen. Ze leefden in dezelfde slechte omstandigheden en moesten hetzelfde leed ondergaan. Ze streden bovendien met eenzelfde loyaliteit voor hun vaderland. De vijand werd zo minder als monster of barbaar bekeken. Een soldaat vond zelfs dat hij zich *soms*

92 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 248.

93 Zie onder andere B. AMEZ, *Dans les tranchées* en B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*.

*dichter bij de Duitse soldaten [voelt] die voor mij in de loopgrachten liggen dan bij al de burgers van Parijs en Londen en heel Frankrijk en Engeland.*⁹⁴

Dit menselijker beeld bracht een zekere vorm van respect en medelijden met de Duitsers mee. Dit werd nog versterkt toen de Belgen na verloop van tijd in contact kwamen met krijgsgevangenen gemaakte Duitse soldaten: *Voor de Duitse gekwetsten ben ik even veel medelijdend en heb ik even veel zorgen als voor de onze.*⁹⁵ ... *met medelijden gaf ik hem een slokje koffie te drinken en hij weende als een kind.*⁹⁶

*Later met de majoor op ronde, vinden wij er nog twee, onder wie een klein jong ventje van 18 jaar. ... Twee lompe, dwaze ruweriken van onze soldaten waren er wild op los gesprongen en 't ventje meende dat zijn laatste stond daar was. Nooit heb ik zo heel en al een mens zien rillen en beven en smeken om leven. ... Ik heb me moeten weerhouden om 't jongentje niet te omarmen. Ik voelde me spontaan en edelzuiver zijn broeder in alle echtheid. Dwaze, lelijke, afschuwelijke oorlog.*⁹⁷

Hoewel het merendeel van de soldaten een negatief Duitslandbeeld bleef behouden, stonden ze niet weigerachtig tegenover de toenaaderingspogingen van vijandelijke kant. Tijdens de kerstperiode van 1914 vond er aan het westelijk front een eerste verbroedering tussen de soldaten van de strijdende kampen plaats. Duitsers en Belgen kwamen samen en vierden Kerstmis. De soldaten zongen kerstliederen, deelden geschenken uit en de dag erna werd er een voetbalwedstrijd gespeeld. Opmerkelijk was dat ook soldaten met anti-Duitse gevoelens hieraan meededen. In feite was het bestand enkel een poging om het beste van de oorlog te maken in een peri-

94 D. VANACKER, *Joris Van Severen*, p. 63.

95 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1092/1/6-7: Brieven Frans Kusters, 29 januari 1915.

96 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 250 (getuigenis van A. Bocklandt).

97 D. VANACKER, *Joris Van Severen*, p. 413.

ode waarin er door weersomstandigheden geen gevechten plaatsvonden.

In 1915 werd dit 'kerstbestand', ondanks dreigementen van zowel de Belgische als de Duitse legerleiding, herhaald. De jaren erna werd het door de militaire overheden strikt verboden. Ze beschouwden de verbroedering immers als mouterij.⁹⁸ In de onderzochte egodocumenten zijn er geen getuigenissen gevonden over deze gebeurtenissen.

Er zijn wel vermeldingen gevonden van verbroederingen buiten het kerstbestand om. Deze waren veel zorgwekkender voor de vechtlust van de soldaten. Ze gebeurden namelijk stiekem en waren dus uiterst illegaal:

Toen ik wakker schoot hoorde ik Duits praten in de schuilplaats naast mij. Ik greep mijn geweer en ging kijken hoe zo iets mogelijk was. Twee Duitsers speelden kaart met twee van mijn manschappen. Een derde keek toe. Hij keerde zich lachend tot mij en zei: 'Wir sind von Bayern, das Land ihrer Königin. Wir sollen Freunde sein. Bitte schieszen Sie nicht mehr. Wir werden auch nicht mehr schieszen. Wir sollen allen Kameraden sein. Auch wir haben diesen verdammten Krieg nicht gewollt.' Ik riep mijn mannen toe: 'Waarom heb je die Duitsers hier toegelaten?' Ze antwoordden: 'Eén kwam naar hier met een witte vlag en riep Nicht schieszen, wir kommen wie Brüder. Is het misschien niet goed dat we zo met elkaar opschieten, in plaats van elkaar te vermoorden?' ... Ik maakte hen duidelijk dat ze terug naar hun lijn moesten, maar beloofde dat we ons rustig zouden houden. Met tegenzin kropen ze uit de schuilplaats en sukkelden door de prikkeldraad en de vele obusputten naar hun lijn. ... Mijn mannen keken beteuterd. Hadden ze gedroomd van vrede? ... Bij mijn manschappen had de houding van de Beierse soldaten grote indruk gemaakt.'⁹⁹

98 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 251-254.

99 G. VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog: herinneringen van een infanterist*, Erpe, 2000, p. 70-72.

Een situatie als deze kwam meer dan één keer voor aan het front. Het gevaar voor muiterij werd hierdoor steeds groter. Bij de meeste verbroederingen werd het initiatief door de Duitsers genomen. De Belgische legerleiding waarschuwde de soldaten in kwestie. In een ander bataljon werd een onderofficier bijvoorbeeld voor dezelfde feiten zwaar gestraft.¹⁰⁰

FLAMINGANTEN AAN HET FRONT

Reeds begin 1915 groeide er aan de IJzer een groot ongenoegen over de situatie van de Nederlandstalige soldaten. Oorzaak was vooral de achterstelling van de Vlamingen in het Belgische leger.¹⁰¹ Gesteund door een aantal aalmoezeniers en andere intellectuelen ontstond er aan het IJzerfront een aantal verenigingen, die steeds uitdrukkelijker ijverden voor meer Vlaamse autonomie.¹⁰²

De Duitsers beseften de opportuniteit die deze interne strubbelingen met zich meebrachten, maar al te goed. De bezetters pasten de *Flamenpolitik* toe in het door hen gecontroleerde deel van België. Ze beweerden dat ze de Vlaamse bevolking tegen de Franse invloed zouden beschermen. Dit kaderde allemaal in de sluwe Duitse plannen om België op te splitsen en zo Vlaanderen achter zich te scharen. Door in te spelen op de lang gekoesterde Vlaamse verlangens, zoals de toepassing van de taalwetten en de vernederlandsing van de universiteit van Gent (1917), wonnen de Duitsers de welwillendheid van enkele flaminganten.

De ongeveer 15.000 Vlamingen uit het bezette deel van België die collaboreerden, kregen het stigma van 'activist'.¹⁰³ Vooral sinds de vernederlandsing van de Gentse universiteit kende de *Flamenpolitik* ook aan het front succes. Sommigen toonden een lichte sympathie voor de verwezenlijkingen van de activisten en steunden de collaborateurs op een verbale manier: *Leve de 100*

100 G. VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog*, p. 73.

101 B. BENVINDO, *Des Hommes en Guerre*, p. 63-65.

102 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 73-106.

103 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen in Duitsland in de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2002, p. 125.

*Vlaamse 'landverraders'!... En als ik val, dan eerst voor Vlaanderen en voor België daarachter!*¹⁰⁴ *Er heerste diepe, innerlijke verscheurdheid, iedereen voelde het hachelijke van de toestand, niemand wist welke houding aan te nemen.*¹⁰⁵

De onrust in de Belgische rangen moest en zou volgens de legerleiding de kop ingedrukt worden. Vanaf 1917 werd de censuur op een aantal frontblaadjes toegepast en het verenigingsleven aan banden gelegd. Ook de Frontbeweging, een verzameling van radicale flamingantische bewegingen, werd verboden. Een goede 5000 Vlamingen besloten dan maar om verder clandestien aan de slag te gaan. Hierdoor, maar ook onder invloed van de Ierse Paasopstand (april 1916), de Russische Revolutie (februari 1917), de bestuurlijke scheiding van België (maart 1917) en de (illegale) onafhankelijkheid van Vlaanderen (december 1917-januari 1918) radicaliseerde de Frontbeweging. De radicale flaminganten braken vanaf eind 1917 volledig met België.¹⁰⁶ Dit zou vooral gevolgen hebben op naoorlogse situaties.

Aan het front zelf stelde men de vraag of de flaminganten niet met de Duitsers heulden. In de officiële Belgische bladen bestond daar geen twijfel over. *De Legerbode* bijvoorbeeld haalde een (zognaamd) Vlaamse officier aan die stelde dat de Duitsgezinde pamfletten aan het front het werk van pro-Duitse Vlamingen waren.¹⁰⁷ Maar alhoewel veel flaminganten aan het front vanaf 1917 de verwezenlijkingen van de collaborateurs openlijk steunden, waren ze voor het overgrote deel allerm minst Duitsgezind: *Zij staan reeds drie jaren op de bloedlijn en gaven en geven nog steeds hun beste krachten in de strijd tegen Duitsland. [De beschuldiging van Duitsgezindheid] was een laster, een ondankbaarheid, een der grootste onvaderlandse werken.*¹⁰⁸ *Elkeen kent de gebeurtenissen der laatste tijden, hoe met*

104 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 126.

105 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1130/5/1-2 en 196/2: Dagboeken Frans Kusters, 17 september 1916.

106 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen*, p. 125.

107 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 256.

108 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 256 (getuigenis van Renaat De Rudder).

*wat modder en slijk men den naam van De Boninge trachtte te be-
vuilen. Hoe men hem voor Duitsch uitmaakte.*¹⁰⁹

In de door ons onderzochte egodocumenten zijn er absoluut geen bewijzen te vinden dat de auteurs een Duitsgezinde ingesteldheid hadden. Het is mogelijk, maar weinig waarschijnlijk, dat sommigen niets in die aard neerschreven uit vrees voor een mogelijke ontdekking door de militaire overheid. In het merendeel van de documenten is er daarentegen wel een duidelijke afkeer voor de Duitsers. De flamingantische soldaten gebruikten verschillende pejoratieve termen voor de vijand en klaagden de misdaden tegen burgers aan.

Zelfs 'de houthakkers van de Orne', een Belgisch peloton bestaande uit zonen van Duitsers en Oostenrijkers waar later verschillende flaminganten bij aansloten, was geen Duitsgezind bastion. De legerleiding gebruikte het peloton enkel en alleen om personen in onder te brengen die ze verdacht vond en/of betrapt had op kleine misdrijven waarvan het niet de moeite loonde ze voor de krijgsraad te brengen.¹¹⁰ De hoogste beschuldiging die de flaminganten in de schoenen kon worden geschoven, was ontrouw aan België.¹¹¹

Uiteraard is het toch mogelijk dat er zich zeer radicale, Duitsgezinde flaminganten onder de soldaten bevonden.

KRIJGSGEVANGENEN EN GEÏNTERNEERDEN

Tussen 1914 en 1918 werden er ongeveer 46.000 Belgische soldaten door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt; veelal was dit gebeurd tijdens de terugtrekkingsgevechten in de eerste maanden van de oorlog. Alleen al tijdens de overgave van Antwerpen werden niet

109 ANTWERPEN, ADVN – Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme, IJzerbedevaartarchief, nr. 1095/1/10: notitieboekje Lode de Boninge [s.d].

110 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 332-333.

111 D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 334-337.

minder dan 20.000 Belgische soldaten gevangengenomen.¹¹² Het Duitse opperbevel had zulke aantallen nooit verwacht. Door een gebrek aan plaats en middelen waren de levensomstandigheden in de kampen dan ook erbarmelijk.¹¹³ In het Belgische leger dacht men, onder meer door toedoen van de anti-Duitse propaganda, dat de kampen de hel op aarde waren en dat de gevangenen er bijzonder slecht behandeld werden. De barbaarsheden van het Duitse leger in België versterkten dat beeld alleen maar. Veel Belgische soldaten kozen daarom eerder voor de vlucht of internering in Nederland dan voor gevangenschap in Duitsland. Het beeld over de kampen was echter zwaar overdreven, want ze werden snel aangepast aan de grote toeloop van gevangenen. De Duitsers waren immers vastbesloten om de rechten van de krijgsgevangenen, zoals opgesteld tijdens de vredesconventies van Den Haag (1899 en 1907), te respecteren.¹¹⁴ In vergelijking met de kampen in andere Europese landen was de situatie in Duitsland helemaal niet slecht.¹¹⁵

Vanaf februari 1915 werd de *Flamenpolitik* stelselmatig toegepast op de Vlamingen in de krijgsgevangenkampen. De gevangenen vormden een gemakkelijke groep voor manipulatie, omdat ze volledig van de Duitsers afhankelijk waren en nauwelijks contact hadden met het bezette thuisfront. De geïsoleerde Vlamingen werden op allerhande manieren beïnvloed.¹¹⁶ Het krijgsgevangenkamp te Göttingen-Ebertal werd het centrum van de *Flamenpolitik*. Naarmate de oorlog vorderde, werden Vlamingen en Walen er van elkaar gescheiden en uiteindelijk werden de Engelsen, de Fransen en ten slotte ook de Franstalige Belgen grotendeels uit Göttingen

112 L. DEVOS, *De Eerste Wereldoorlog*, p. 49.

113 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen*, p. 35.

114 Tijdens de twee vredesconventies van Den Haag werden er tussen de verschillende Europese grootmachten afspraken gemaakt over de methodes van oorlogsvoering. Een derde conventie die voor de zomer van 1915 was gepland, werd door het uitbreken van de oorlog afgelast.

115 R. PÖPPINGHEGE, 'Belgian Life behind German Barbed Wire', in: S. JAUMAIN, M. AMARA, B. MAJERUS en A. VRINTS, *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique*, Brussel, 2005, p. 207.

116 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen*, p. 125-136; R. PÖPPINGHEGE, 'Belgian Life behind German Barbed Wire', p. 211-216.

verwijderd. In 1916 werd er het Vlaamse *Middenkomiteit* opgericht. Dit Comité moest voor alle Nederlandstalige krijgsgevangenen in Duitsland optreden: gevangenen werden opgeleid om vervolgens naar andere kampen te trekken en aldaar de niet-Duitsgezinde soldaten te beïnvloeden.

Op het hoogtepunt, in maart 1917, waren in Göttingen 2302 Nederlandstalige Belgen gevestigd.¹¹⁷ Niet-Duitsgezinde Vlamingen waren naar andere kampen overgeplaatst. Toch bleef de grote meerderheid van de gevangenen er nog steeds trouw aan de Belgische staat. Een autonoom Vlaanderen binnen een federaal en neutraal België was lange tijd het streefdoel.¹¹⁸ Deze ingesteldheid veranderde wanneer op 4 februari 1917 in bezet België de *Raad van Vlaanderen* officieel werd opgericht. De *Raad* zocht de feitelijke zelfstandigheid van Vlaanderen en kort na de installatie ervan sloegen ook de activistische krijgsgevangenen een radicalere weg in. De *Raad van Vlaanderen*, de Duitse propaganda in het krijgsgevangentijdschrift *Onze Taal* en het bezoek van enkele prominente Vlamingen uit het bezette land, zorgden voor een toename van het activisme onder de gevangenen. Het beeld van de 'vijand' verbeterde zienderogen.¹¹⁹ Duitsland had volgens sommige gevangenen, in tegenstelling tot België de Vlaamse belangen wel behartigd.

Tijdens de tweede helft van 1917 wonnen de Duitsgezinden in de kampen, vooral dan de intellectuelen die door de Duitsers werden bevoordeeld, nog meer aan invloed. Een officieel Duits rapport bevestigde dat er in de kampen een min of meer *algemeen Vlaams activisme* op gang kwam.¹²⁰ De Duitsers moedigden dit aan door middel van een radicaal toenaderingsprogramma. Dit hield niet onmiddellijk in dat de Duitsgezindheid er algemeen was, maar deze stap zou volgens hetzelfde rapport waarschijnlijk niet lang uitblijven.

117 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen*, p. 127.

118 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen*, p. 140.

119 K. COOL, *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen*, p. 138-145.

120 W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt*, Meslungen, 1989, p. 326.

Een tweede groep Belgische soldaten kwam in het neutrale Nederland terecht.¹²¹ De Nederlanders hadden hun grenzen voor de strijdende partijen gesloten. Soldaten die zich over de grens begaven, werden ontwapend en geïnterneerd. In de eerste maanden van de oorlog werden er relatief weinig buitenlandse soldaten geïnterneerd. Op 10 oktober 1914 veranderde de situatie met de overgave van Antwerpen, de *Réduit National*, het laatste toevluchtsoord voor België. De 50.000 soldaten die de terugtocht van het Belgische leger naar de IJzer moesten dekken, stonden nu voor een moeilijke keuze: ofwel konden ze zich overgeven aan de Duitsers waarna ze terechtkwamen in de gevreesde krijgsgevangenkampen, ofwel konden ze de Nederlandse grens oversteken en zich laten internieren. Ten gevolge van gebrek aan leiderschap en de chaos begaf het merendeel van de troepen zich naar het noorden.¹²² Ook soldaten die tijdens de tocht naar de IJzer hun eenheid hadden verloren, beslisten naar Nederland te trekken.

Het staken van de strijd tegen de agressor en het verlaten van het vaderland was bij het grootste deel van de soldaten niet makkelijk, *het [is] een lastig ogenblik dit, als ge uwe wapens aan de vreemde soldaten moet afgeven*.¹²³ Opmerkelijk is dat zo'n 7000 Belgische soldaten erin slaagden om, vermomd in burgerkledij, de Nederlandse havens te bereiken en via deze havens naar de IJzer of

121 Nederland kon zijn neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog behouden. Dit had meer met geluk en strategische belangen van de Duitsers te maken dan met een afgelijnde neutraliteitspolitiek. Het oorspronkelijke *Schlieffen*-plan had een invasie door België en Nederland voorgesteld, maar de uiteindelijke aanval volgens het *Schlieffen-Moltke*-plan beperkte zich tot België. Het Duitse opperbevel had andere plannen met Nederland. Eerst en vooral moest het land een doorvoerhaven worden voor goederen uit de Noordzee. Daarmee hoopte Duitsland Engeland niet af te schrikken, zodat de maritieme grootmacht zich niet met de oorlog zou moeien. Bovendien was er in Nederland sinds lang een zeer positief beeld tegenover Duitsland. Een oorlogsverklaring zou dat gunstige klimaat ernstig verstoren.

122 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Personalialia 1914-1918, Aparte nrs. 615; Oorlogsdagboek Prosper Francoys, 9 oktober 1914; R. VAN EENOO e.a., *Vluchten voor de groote oorlog: Belgen in Nederland 1914-1918*, Amsterdam, 1988, p. 30.

123 GENT, *Stadsarchief*, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2; Dagboeken Adolf Steeghers, 11 oktober tot het einde van de oorlog.

naar Engeland door te reizen. Zij konden uiteindelijk de strijd dan wel verder zetten.¹²⁴

Het leven in de Nederlandse kampen was niet gemakkelijk. De grootste bekommernissen waren er de verveling, de hygiëne en het missen van het thuisfront. Kortom, ongeveer dezelfde zorgen als die van een frontsoldaat. De geïnterneerden kwamen echter niet meer rechtstreeks in contact met de strijd, zodat hun aandacht voor de oorlog geleidelijk afnam. Hoewel de Duitsers nog steeds de schuld kregen van de oorlog, normaliseerde de visie op Duitsland. Vanaf 1915 vielen de negatieve citaten in de dagboeken van enkele geïnterneerden praktisch volledig weg.¹²⁵ Dat kwam waarschijnlijk ook omdat de toestand in het bezette deel van België zienderogen was verbeterd. Bovendien konden familie en vrienden de geïnterneerden af en toe bezoeken.

Sommige historici wijzen op Duitsgezinde propaganda die mogelijk tot in de interneringskampen doorkwam.¹²⁶ In Nederland heerste er immers een relatief positief Duitslandbeeld en er was sprake van beïnvloeding via de Nederlandse pers.¹²⁷ De Belgische regering in ballingschap, die vreesde voor de impact op haar landgenoten, kwam geregeld in diplomatiek conflict met de Nederlandse overheid. In de onderzochte egodocumenten van geïnterneerden is er echter geen spoor van enige effectieve beïnvloeding te vinden. Wel is er sprake van enkele incidenten tussen de Belgische geïnterneerden en sommige Duitsgezinde Nederlanders. Soms leidde dit tot openlijke ruzies met het kamp-personeel. Een magazijnier die de geïnterneerde soldaten jende door ze te zeggen dat ze *den keizer van Duitschland moesten be-minnen, dat hij nu onzen keizer is en hij het ook zou blijven*, werd

124 R. VAN EENOO e.a., *Vluchten voor de groote oorlog*, p. 31.

125 Zie bijvoorbeeld GENT, *Stadsarchief*, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 11 oktober tot het einde van de oorlog; BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Personalia 1914-1918, Aparte nrs. 615: Oorlogsdagboek Prosper Francoys, vanaf 9 oktober.

126 R. VAN EENOO e.a., *Vluchten voor de groote oorlog*, p. 30-32.

127 L. WILS, *Flamenpolitik en aktiivisme: Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, p. 127-130.

bijvoorbeeld prompt geboycot.¹²⁸ De geïnterneerden voelden zich in zekere mate geroepen om de Belgische eer te verdedigen.

HET BEVRIJDINGSOFFENSIEF

In 1917 leek het einde van de passiviteit aan het front in zicht. De soldaten waren over het algemeen niet erg happig om ten strijde te trekken. Toch stelden veel oud-strijders na de Eerste Wereldoorlog dat er in de dagen en uren voor het eindoffensief een zeer patriotistische en heroïsche stemming in het Belgische leger heerste.¹²⁹ Dit is logisch, omdat er nu eindelijk iets tegen de Duitse bezetting werd ondernomen. Maar hoe groot de drang om het vaderland en de verwanten te bevrijden ook was, het risico om gedood te worden nam eveneens toe, waardoor er toch enige rem stond op de collectieve heldenmoed.¹³⁰ De ingesteldheid van de meeste soldaten was tijdens de eerste dagen van het eindoffensief vrij onzeker. De verliezen waren groot en er heerste weinig vertrouwen in de goede afloop. Het was pas nadat verschillende Duitse stellingen waren veroverd, dat het geloof in de slaagkansen toenam. Men begon te beseffen dat België heroverd zou worden: *De adjudant zei plechtig: 'kijk mannen daar ligt ons land, over enkele weken zal het van de Duitsers bevrijd zijn!' Velen van ons waren ontroerd. We voelden ons helden, die weldra door hun familieleden met vreugde zouden ontvangen worden.*¹³¹

Omdat de soldaten nu konden strijden voor een tastbaar gegeven, steeg het vertrouwen enorm. Ze voelden zich *als vrome ridders van het gewroken recht die triomfantelijk het vrijgevochten beloofde land binnentrokken.*¹³²

In verband met het Duitslandbeeld waren er in het Belgische leger nog steeds twee verschillende opinies: een meerderheid van

128 GENT, *Stadsarchief*, Fonds W. Steeghers (DFK 11), nr. 35/2: Dagboeken Adolf Steeghers, 26 februari 1915.

129 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 124.

130 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 123-126.

131 G. VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog*, p. 103-104.

132 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 242 (getuigenis van A. Bocklandt).

de soldaten verachtte de Duitsers enorm en een minderheid stond relatief neutraal tegenover de vijand. De eerste categorie kon zich uitleven in de gevechten tijdens het eindoffensief; ze kon zich op de Duitsers wreken voor al het aangedane leed. Dat gebeurde op alle mogelijke, vaak ook ongeoorloofde, manieren:

Een twintigtal meter verder sprongen vijf Duitsers recht en staken de handen in de lucht. Die wilden zich overgeven. Ik beval niet te schieten, maar 'de Krulle' vloog met de andere soldaten op de Duitsers af en stak ze neer met de bajonet. Ik was woedend en riep dat ze voor die brutaliteit zouden boeten. Er verscheen een grijns op het gezicht van 'de Krulle'.¹³³

Opgekropte frustraties konden eindelijk worden afgeworpen. Het is zeer waarschijnlijk dat er zich ook elders zulke taferelen afspeelden, maar de grote meerderheid van de soldaten deed gewoon zijn job en verdreef de Duitsers uit het vaderland.

Dat er nu een grote haat tegenover de vijand heerste, getuigt een officieel document van 8 oktober 1918 dat handelde over het moreel in het Belgische leger: *le haine du boche s'exprime plus vivace que jamais*.¹³⁴ Het doden van de vijand was volgens sommige soldaten ook gerechtvaardigd: *[Mijn] strijdmakers kropen er zijdelings naar toe en gaven de Duitse mitrailleurs, die wat te laat Kamerad stamelden, den welverdienden dolksteek*.¹³⁵

Anderen daarentegen bleven opmerkelijk neutraal en medelevend ten opzichte van de Duitsers:

De Meulenaere stak opnieuw zijn arm omhoog en riep: 'Korporaal, laat me hier toch niet in de kogels liggen!' Blijkbaar was die toch niet zo erg getroffen. Ik weifelde even en liep dan op hem toe. Een kogel zoefde langs mijn hoofd.

133 G. VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog*, p. 115-116 ('de Krulle' is de bijnaam van een soldaat).

134 BRUSSEL, *Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Archives GQG 1914-1918, nr. 10: service postal et censure, rapport sur le moral de la troupe, 8 oktober 1918.

135 B. AMEZ, *Dans les tranchées*, p. 126 (getuigenis van A. Bocklandt).

De Duitse scherpschutter had mij gezien. Ik bereikte De Meulenaere en zette me op mijn knieën en zwaaide naar de Duitsers met één arm, ten teken dat ik een gekwetste wilde helpen. Drie Duitse soldaten verschenen boven de oostelijke dijk. Ze keken toe hoe ik De Meulenaere op de rug nam en naar het kanaal sleurde. Ze schoten niet. Dit was een typische uiting van fair-play onder frontsoldaten.¹³⁶

Hoe groot en belangrijk juist het aandeel van deze uiteenlopende meningen was, is niet te achterhalen. Feit is dat vooral iedereen zo vlug mogelijk naar huis wilde terugkeren.

BESLUIT

Uit het onderzoek van de egodocumenten blijkt dat het vijandbeeld in 1914-1918 zeker niet eenduidig was. In het leger was er een meerderheid met een resolute Duitslandhaat, terwijl anderen zich neutraler opstelden en enkele zeldzamen zich als Duitsgezind uitten.

De eigenheid van de auteurs van de documenten, alsook hun unieke oorlogservaringen hadden een grote invloed op het vijandbeeld en lagen mee aan de basis van de verschillende strekkingen in de beeldvorming.

De stabilisering in de gevechten aan het IJzerfront creëerde kansen tot normalisering van het Duitslandbeeld. Als gevolg van de krijgshandelingen, de herinnering aan de Duitse wreedheden en de heimwee naar huis bleef de opinie bij het merendeel van de soldaten echter ongewijzigd. De Belgische propaganda werkte bovendien als een katalysator voor de Duitslandhaat.

Hoewel in dit artikel een aantal verschillende visies op Duitsland aangetoond worden, mag er niet worden verondersteld dat deze representatief waren voor alle Belgische soldaten. Omwille van het feit dat een aantal dagboeken en brieven geen nadrukkelijke

¹³⁶ G. VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog*, p. 108.

verwijzingen naar de Duitsers bevat, konden de bruikbare getuigenissen slechts uit een relatief beperkt deel van de beschikbare egodocumenten worden gehaald.

Toch bleek de analyse van de dagboeken en brieven nuttig, omdat ze een goede indruk van de ingesteldheid bij de soldaten opleverde. De uitspraken over het vijandbeeld bij de Vlaamse soldaten werden ook steeds afgetoetst aan de hand van gepubliceerd ander onderzoek.

Aangezien veel archief met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog nog niet geïnventariseerd is en er elk jaar nog nieuwe egodocumenten in archiefinstellingen terechtkomen, blijven de conclusies voorlopig. Verdere studie en onderzoek in de toekomst zal alleszins wenselijk zijn.